

POWRÓT DO OJCZYZNY?

PATRIOTYZM WOBEC
NOWYCH CZASÓW.
KONTYNUACJE
I POSZUKIWANIA

Wydanie niniejszej publikacji było możliwe dzięki dofinansowaniu przez
Gminną Bibliotekę Publiczną w Lesznowoli.

MONOGRAFIE
INSTYTUTU NAUKI
O POLITYCE

POWRÓT DO OJCZYZNY?

PATRIOTYZM WOBEC
NOWYCH CZASÓW.
KONTYNUACJE
I POSZUKIWANIA

Redakcja naukowa
Cezary Smuniewski
Paweł Sporek

Warszawa 2017

Seria wydawnicza: Monografie Instytutu Nauki o Polityce

Recenzenci:

prof. dr hab. Ryszard Szpyra
prof. dr hab. Waldemar Kitler
dr hab. Danuta Łazarska
dr hab. Marek Cichocki

Redakcja językowa:

dr Tadeusz Borucki - język polski
Jolanta Olpińska - język angielski

Korekta:

Anna Opolska
dr Małgorzata Jesiotr

Skład:

Tekanet Tomasz Kasperczyk

© Copyright by Cezary Smuniewski, Warszawa 2017

© Copyright by Paweł Sporek, Warszawa 2017

© Copyright by Instytut Nauki o Polityce, Warszawa 2017

Wszelkie prawa zastrzeżone. Każda reprodukcja lub adaptacja całości bądź części niniejszej publikacji, niezależnie od zastosowanej techniki reprodukcji (drukarskiej, fotograficznej, komputerowej i in.), wymaga pisemnej zgody Autora i Wydawcy.

Objętość 22 arkusze wydawnicze

Wydawca:

Wydawnictwo Instytutu Nauki o Polityce
www.inop.edu.pl

ISBN: 978-83-950685-0-8

Druk i oprawa: Fabryka Druku

Spis treści

9 Od redaktorów

Część I Patriotyzm w myśli. Na gruncie teorii

Cezary Smuniewski

15 **Ku identyfikacji współczesnej drogi miłośnika ojczyzny.
Z badań nad tożsamością i patriotyzmem w tworzeniu
bezpieczeństwa narodowego Polski**

Marta Szymańska

47 **Patriotyzm – rozumienie pojęcia na gruncie polskim.
Próba rekonesansu**

Konrad Majka

63 **Nacjonalizm a patriotyzm. Różnice, podobieństwa, zależność**

Marcin Mazurek

87 **Patriotyzm kosmopolityczny**

Lech Szyndler

109 **Antropologiczne aspekty patriotyzmu (formuła tomizmu
konsekwentnego w ujęciu prof. Mieczysława Gogacza)**

Część II Patriotyzm w słowie. Głosem literatury

Paweł Sporek

135 ***Rzadko na moich wargach...* Jana Kasprowicza jako głos
sprzeciwu wobec profanacji idei patriotycznej i afirmacja
umiłowania rodzimego kraju**

Karolina Zakrzewska
151 **Stanisława Wyspiańskiego metafizyka narodu**

Małgorzata Gajak-Toczek
171 **Bonifacy Miązek w poszukiwaniu ojczyzno-
Liryczne zapiski współczesnego wygnańca**

Część III Patriotyzm w edukacji. W stronę wychowania

Iwona Morawska
195 **Blaski i cienie edukacji patriotycznej**

Leszek Jazownik
217 **O wychowaniu patriotycznym we współczesnej szkole**

Dorota Karkut
245 **Patriotyzm – temat ważny i zawsze aktualny na godzinach
języka polskiego, historii i wiedzy o społeczeństwie**

Maria Sienko
259 **Mała, większa i największa ojczyzna człowieka.
Kształtowanie postaw patriotyzmu na lekcjach języka polskiego
(według oferty programowo-podręcznikowej *To lubię!*)**

Zofia Budrewicz
281 **Patriotyzm w polonistycznej edukacji międzykulturowej**

Henryk Gradkowski
303 **Jak czytano, a jak czytać dzisiaj romantyków w szkole?
Przyczynek do rozważań o kształtowaniu modelu polskiego
patriotyzmu**

Część IV Patriotyzm w doświadczeniu. Oblicza codzienności

- Janusz Królikowski
- 327 **Funkcja „polityczna” Kościoła w służbie ojczyzny**
- Ilona Urych
- 345 **Od kultury fizycznej do patriotyzmu i od patriotyzmu do kultury fizycznej. O kształtowaniu postaw w tworzeniu bezpieczeństwa narodowego**
- Jolanta Fiszbak
- 371 **„Choroba” nie tylko Sopliców – o polskim umiłowaniu wolności i patriotyzmie współczesnej młodzieży**
- Katarzyna Grudzińska
- 405 **O patriotyzmie współczesnej młodzieży – deklaracje i postawy uczniów klas wojskowych**
- Alina Kulczyk-Dynowska
- 427 **Dziedzictwo przyrodnicze a patriotyzm – na przykładzie parków narodowych**

Iwona Morawska

Blaski i cienie edukacji patriotycznej

Pros and cons of patriotic education

Streszczenie

Omówiona w artykule problematyka wpisuje się w nurt współczesnych dyskusji na temat tradycyjnych i alternatywnych/innych sposobów definiowania patriotyzmu i edukacji patriotycznej młodego pokolenia. Głównym celem analizy wybranych publikacji z obszaru szkolnej polonistyki (w tym programów, podręczników, publikacji metodycznych) była diagnoza i krytyczny opis koncepcji kształcenia patriotycznego stosowanych w teorii i praktyce edukacyjnej. Sformułowane w zakończeniu wnioski koncentrują się wokół pozytywnych i negatywnych aspektów oddziaływania szkoły na postawy patriotyczne uczniów reprezentujących tak zwane „pokolenie sieci”.

Summary

The article discusses the issue which is part of a trend of contemporary discussion on the traditional and alternative ways of defining patriotism and patriotic education of the younger generation. The main objective of the analysis of selected Polish language publications from the school area (including curricula, textbooks, methodological publications) was the diagnosis and critical description of the concept of patriotic education

used in educational theory and practice. The conclusions in the end of the article focus on the positive and negative aspects of the impact of school on patriotic attitudes of students representing the so-called “Internet generation”.

Słowa klucze: współczesność, patriotyzm, edukacja patriotyczna, ojczyzna, tożsamość, etos narodowy, nowoczesność i tradycja

Key words: contemporary, patriotism, patriotic education, homeland, identity, national ethos, modernity and tradition

Pytanie brzmi więc: czy polska inteligencja potrafi dopracować się idei patriotyzmu nowoczesnego, niekłójącego się z afiliacją europejską i nieześlizgującego w etniczną ksenofobię? Patriotyzmu, który będzie mocnym i wzbogacającym składnikiem indywidualnej tożsamości, nie tłumiący duchowej swobody człowieka. Patriotyzmu wolnego od megalomanii i dopuszczającego „poliwalencję”, czyli wielość równoczesnych identyfikacji i połączeń kulturowych.

Jerzy Jedlicki¹

Spór o patriotyzm

Jednym z wyznaczników stale trwających dyskusji wokół patriotyzmu i nim inspirowanej edukacji są zróżnicowane poglądy na temat miejsca, roli i sensu tych problemów w życiu współczesnych społeczeństw i grup narodowościowych. Potwierdzają to co najmniej dwa dominujące w badaniach naukowych, w publicystyce i komunikacji społecznej sposoby ujmowania zagadnień związanych z patriotyzmem jako wielowymiarową wartością². Z jednej strony eksponuje się postępującą obecnie erozję, zbędność, anachroniczność

¹ J. Jedlicki, *List z czyścica*, „Znak” 2002, nr 4, s. 73. W zakresie ortografii została zachowana oryginalna pisownia.

² Zob. I. Karolak, *Patriotyzm*, w: *Nazwy wartości. Studia leksykalno-semantyczne*, J. Bartmiński, M. Mazurkiewicz-Brzozowska (red.), Lublin 1993, s. 157–176; J. Bartmiński, *Patriotyzm czasu pokoju i globalizacji*, w: *Jerzy Bartmiński, Polskie wartości w europejskiej aksjoferyze*, wyb. i red. S. Niebrzegowska-Bartmińska, M. Nowosad-Bakalarczyk, S. Wasiuta, Lublin 2015, s. 149–155.

kojarzonych z nim uczuć afiliacyjnych, świadomości narodowej, poczucia więzi z ojczyzną, z drugiej strony w realiach globalnego świata zauważa się wzrost zachowań ksenofobicznych, skłonności do podkreślania etniczno-narodowych odrębności połączonych z „patriotyczną egzaltacją”, sentymentalizmem, bezkrytycznym, rytualnym przywiązaniem do tradycji, megalomanią narodową, lękiem i nieufnością wobec innych, obcych itp.³. Te przeciwstawne tendencje są w dużej mierze konsekwencją oddziaływania zjawisk charakteryzujących obecne realia kulturowe określane jako „płynna nowoczesność”. Tworzą one przestrzeń, w której ludzkie doświadczenia (w tym relacje z ojczyzną, wspólnotą, tradycją) kształtują się pod wpływem wieloznaczności, relatywizmu, niepewności, braku trwałych układów odniesienia, dewaluacji tradycyjnie uznawanych norm, wartości, wzorców postępowania itp. Bardzo trafnie diagnozuje te tendencje Ewa Podrez:

„Obecnie zaciera się w Polsce granica między tym, co narodowe i uniwersalne, między tradycją europejską a własnym dziedzictwem. W konsekwencji dochodzi często do utraty narodowej tożsamości, do zaniku więzi międzypokoleniowej, do zerwania ciągłości kulturowej. Zjawiska te nasilają się w czasach permanentnego kryzysu politycznego, ekonomicznego, gospodarczego, socjalnego i kulturowego, (...) myślenie o patriotyzmie, ojczyźnie i narodzie znalazło się w stanie krytycznego rozproszenia”⁴.

Pytania o edukację patriotyczną

W kontekście przywołanej wyżej diagnozy zasadne wydaje się postawienie kilku pytań o współczesną formułę oddziaływań edukacyjnych związanych z etosem patriotycznym. Warto uczynić to nie tylko ze względu na niekwestiono-

³ Zob. *Jak być polskim patriotą?*, „Znak” 2002, nr 4; *Poszukiwanie nowoczesnego patriotyzmu*, „Znak” 2010, nr 9; M. Kwiatkowska-Ratajczak, *Patriotyzm jako problem aksjologiczny*, w: tejsze, *Z perspektywy wartości. O prozie dla dzieci i młodzieży*, Poznań 1994; M. Głowiński, *Kryzys dyskursu patriotycznego*, w: tegoż, *Skrzydła i pięta. Nowe szkice na tematy niemitologiczne*, Kraków 2004; B. Myrdzik, *O kształtowaniu tożsamości narodowej w procesie edukacji polonistycznej. Refleksje i kontrowersje*, w: *W trosce o dobrą edukację. Prace dedykowane profesor Jadwidze Kowalikowej z okazji 40-lecia pracy naukowej*, A. Janus-Sitarz (red.), Kraków 2009; A. Kania, *„Polak młody” na lekcjach języka polskiego. Edukacja polonistyczna a kształtowanie poczucia tożsamości narodowej*, Kraków 2015.

⁴ E. Podrez, *„Z-organizowanie patriotyzmu”*. *Między myślą Norwida a filozofią Karola Wojtyły*, „Ethos” 1992, nr 5, s. 107.

waną rangę i aktualność treści, jakie mieszczą się w pojęciu *patriotyzm*, ale też z uwagi na konieczne przewartościowania/odnowę stosowanych w praktyce metod kształcenia patriotycznego. Przedmiotem refleksji i poszukiwań badawczych będą tu następujące kwestie: czy w dobie Internetu, demokracji komunikacyjnej, nasilających się ruchów migracyjnych, globalizacji, relatywizmu warto włączać treści patriotyczne w przestrzeń szkolnej edukacji? Jak organizować edukację patriotyczną „globalnych nastolatków”? Na jakich założeniach teoretycznych i metodologicznych ją opierać, by stanowiła autentyczną wartość podmiotową, społeczną, wspólnotową, interkulturową? Czy i jak współczesna szkoła wspiera/ może wspierać uczniów w odkrywaniu i rozumieniu wartości patriotycznych? Jakie rozwiązania dydaktyczne mogą temu sprzyjać, a jakie kładą się cieniem na proces kształcenia młodych ludzi w duchu wartości patriotycznych? Co zatem warto postulować, co rekomendować, a czemu zdecydowanie się przeciwstawić w obszarze realizowanej we współczesnej szkole (oraz w innych przestrzeniach) edukacji patriotycznej?

Treści patriotyczne w przestrzeni edukacyjnej

Szukanie odpowiedzi na postawione wyżej pytania połączone będzie z próbą zrewidowania i aktualizacji tradycyjnych sposobów definiowania patriotyzmu i edukacji patriotycznej. Wydaje się to niezbędne z uwagi na wyżej już sygnalizowane przeobrażenia cywilizacyjno-kulturowe, ale też coraz częstsze w dyskursie publicznym i edukacyjnym spory o stan polskiego etosu patriotycznego i związanych z nim tradycji, na co zwraca uwagę wielu autorów. Dla przykładu można przywołać chociażby trafnie diagnozujące ten stan słowa Kazimierza Panusia:

„Jakkolwiek współczesne poczucie patriotyzmu różni się od tego z okresu powstania styczniowego czy czasów II wojny światowej, błędem byłoby sądzić, że poczucie to zanika, a ojczyzna stanowi już pojęcie zneutralizowane. (...) po długich latach rządów komunistycznych, w czasie których tradycyjne instytucje narodotwórcze uległy deformacji – poczucie patriotyzmu znalazło się w stanie wielostronnego zagrożenia. Z jednej strony uległo ono deprecjonującym naciskom powszechnej kultury, coraz bardziej anarodowej, związanej ze swoiście uniwersalnymi znaczeniami wartości ekonomicznych. Z drugiej tkwiąca w wielu ludziach głęboka po-

trzeba przynależności, więzi ze zbiorowością, wystawiana jest coraz częściej na swoistą zachętę «fundamentalizmu», w którym w ostatnich latach daje się odczytać tradycyjnie ongiś pojmowana postawa nacjonalistyczna. Między rozmyciem a fanatyzmem, między neutralizacją a skrajnością – tak można określić problem dzisiejszego patriotyzmu⁵.

W świetle słownikowych, aksjologicznych i pedagogicznych definicji patriotyzm opisywany jest między innymi jako jedna z kluczowych wartości wychowawczych realizowanych w procesie edukacji. Opisuje się ją w ścisłym powiązaniu z pojęciem ojczyzny jako naturalną ludzką skłonność do życia we wspólnocie (rodzinnej, lokalnej, narodowej itd.), której wykładnią są postawy ideowe, etyczne, moralne, warunkowane nimi formy aktywności, uczucia czy emocje: „W etycznym doświadczeniu istnienia mieści się między innymi problem patriotyzmu, stosunek do własnej tożsamości, więzi z innymi, wspólnotą, narodem, ojczyzną, jak również wybór modelu życia wraz z hierarchią preferowanych wartości”⁶.

Przyczyn niesłabnącego zainteresowania patriotyzmem i nim inspirowaną edukacją jest wiele. Jedną z nich dotyczy niewątpliwie związków, jakie łączą tę wartość z takimi pojęciami jak: tożsamość, ojczyzna, tradycja, wspólnota, język, kultura, wartości, symbole narodowe. Trudno zaprzeczyć, że przywołane pojęcia są nośnikami kluczowych dla ludzkiej egzystencji znaczeń i związanych z nimi doświadczeń. Dlatego w treściach *języka polskiego* jako przedmiotu nauczania szczególnie predysponowanego do realizacji celów i zadań związanych z procesem wspierania uczniów w rozwoju ich osobowości (na każdym etapie kształcenia) wiele miejsca zajmują treści związane z patriotyzmem jako wielowymiarową wartością. Potwierdzają to następujące zapisy w *Podstawie programowej* i wybranych programach nauczania:

- „wprowadzanie ucznia w tradycję i sferę wartości narodowych oraz kształtowanie postawy otwartości wobec innych kultur; przyjazne towarzyszenie uczniowi w budowaniu spójnej wizji świata i uporządkowanego systemu wartości; (...) wychowanie do aktywności i odpowiedzialności w życiu zbio-

⁵ K. Panuś, *Pedagogiczny wymiar kaznodziejstwa patriotycznego*, w: *Wychowanie do patriotyzmu*, W. Janiga (red.), Przemysł–Rzeszów 2006, s. 575–576.

⁶ M. Jędrzychowska, *Egzystencja i patriotyzm*, „Polonistyka” 1996, nr 6, s. 44–46.

rowym; zaznajamianie ucznia za pośrednictwem tekstów kultury z różnymi postawami moralnymi i skłanianie do refleksji nad konsekwencjami dokonywanych wyborów; (...) wprowadzanie ucznia w świat różnych kręgów tradycji – polskiej, europejskiej, światowej; (...) zapoznanie z najważniejszymi tendencjami w kulturze współczesnej; nauczenie kompetentnej, wnikliwej lektury tekstu; inspirowanie refleksji o szczególnie istotnych problemach świata, człowieka; cywilizacji, kultury”⁷;

- „motywowanie do poznawania kultury regionalnej, narodowej i europejskiej; tworzenie więzi uczuciowych z tradycją, budzenie szacunku dla innych kultur”⁸;
- „wspieranie ucznia w jego dojrzewaniu, budowaniu poczucia tożsamości i tworzeniu wartości; (...) ukierunkowanie na dostrzeganie w świecie ładu opartego na fundamentach takich wartości, jak: dobro, prawda, piękno, wiara, nadzieja, miłość przyjaźni, solidarność, sprawiedliwość, patriotyzm i tolerancja”⁹;
- „wspieranie ucznia w poszukiwaniach odpowiedzi na ważne i często trudne pytania egzystencjalne związane z wyborami moralnymi oraz rozwijanie zainteresowań humanistycznych”¹⁰.

Wykładnią tak ogólnie formułowanych celów i zadań edukacji patriotycznej są podręczniki do języka polskiego oraz innego rodzaju publikacje wspierające proces kształcenia kulturowo-literackiego (w tym publikowane projekty rozwiązań metodycznych, scenariusze lekcji) oraz obserwacje realiów życia szkoły. Aspektowa i kontekstowa analiza wybranych opracowań pozwoliła rozpoznać sposoby projektowania sytuacji edukacyjnych, mających na celu wprowadzanie uczniów w krąg treści, znaczeń i symboli będących przedmiotem edukacji patrio-

⁷ Podstawa programowa z komentarzami, t. 2: *Język Polski w szkole podstawowej, gimnazjum, liceum*, Warszawa 2009, s. 34, 41, 53. [15 stycznia 2009 r. w Dziennik Ustaw Nr 4, poz. 17]. <https://men.gov.pl/wp-content/uploads/2011/02/2b.pdf> [dostęp: 1.09.2016].

⁸ A. Łuczak, A. Murdzek, *Między nami. Program nauczania języka polskiego w szkole podstawowej*, Gdańsk 2008, s. 9.

⁹ T. Kosyra-Cieślak i in., *Jest tyle do powiedzenia. Język polski. Program nauczania. Gimnazjum*, Warszawa 2009, s. 11. Zob. też: M. Chmiel i in., *Słowa na czasie. Program nauczania języka polskiego w klasach I–III gimnazjum*, Gdańsk 2009.

¹⁰ E. Jaskółowa, *Świat do przeczytania. Program nauczania języka polskiego. Liceum i technikum*, Warszawa 2012, s. 8. Zob. też: K. Olejnik, *Zrozumieć tekst – zrozumieć człowieka. Program nauczania języka polskiego w liceum i technikum*, Warszawa 2012.

tycznej. Zgodnie z tytułem artykułu można je opisać za pomocą metaforycznych określeń eksponujących mocne/jasne i słabe/ciemne strony kształcenia postaw patriotycznych uczniów. Głównymi kryteriami przyjętej kategoryzacji były potrzeby rozwojowe i doświadczenia socjokulturowe współczesnych nastolatków oraz inne czynniki/konteksty (metodyczne, medialne, historyczne), których nie sposób pominąć, kiedy się chce dobrze zaplanować i realizować proces edukacji patriotycznej. Z pewnością niezbędne do tego są źródła inspiracji teoretyczno-metodologicznych i koncepcyjnych, bez wyboru których trudno tworzyć nowe/przyszłe czy komentować istniejące projekty edukacji patriotycznej. Nie rozwijając szerzej tego wątku, chciałabym zarekomendować interdyscyplinarne koncepcje, które zdaniem wielu badaczy odznaczają się nie tylko wysokimi wartościami poznawczymi, ale przede wszystkim respektują aktualne tendencje rozwoju kultury i edukacji. Są to między innymi: założenia psychologii humanistycznej opisujące człowieka jako twórczy podmiot, który wyraża swoją ludzką istotę poprzez codzienne akty kreacji, ustawiczne „stawanie się”, samorealizację¹¹; koncepcja rozwoju osobowego (tj. cyklu życia) według Erika H. Eriksona i nawiązująca do niej koncepcja „twórczych orientacji życiowych”, eksponująca znaczenie motywowania uczniów w procesie edukacji do twórczości rozumianej jako proces, zjawisko i wartość charakteryzująca „bycie człowieka w świecie”¹²; transgresyjna i performatywna koncepcja człowieka i jego miejsca w kulturze (ponowoczesnej), opisywanej za pomocą określeń eksponujących zmienność, upozorowanie, pluralizm, niejednoznaczność, brak stałych punktów odniesienia¹³; kulturowa koncepcja edukacji wspomagającej rozwój¹⁴; hermeneutyczny model kształcenia kulturowego i literackiego¹⁵.

¹¹ A. Cudowska, *Kształtowanie twórczych orientacji życiowych w procesie edukacji*, Białystok 2004.

¹² Zob. E.H. Erikson, *Dzieciństwo i społeczeństwo*, tłum. P. Hejmej, Poznań 2000; E.H. Erikson, *Tożsamość a cykl życia*, tłum. M. Żywicki, Poznań 2004; A. Cudowska, *Twórcze orientacje życiowe – nadzieje wobec edukacji przyszłości*, w: *Edukacja wobec różnorodności*, P.J. Przybysz (red.), Gdynia 2001, s. 97–106; Z. Kroplewski, *Proces kształtowania się tożsamości siebie. Analizy psychologiczno-pedagogiczne*, w: *Młodzież w XXI wieku: źródła wzrostu i kryzysów*, E. Jackowska, B. Kromolicka (red.), Szczecin 2009, s. 13–26.

¹³ Zob. M. Pieniążek, *Uczeń jako aktor kulturowy. Polonistyka szkolna w warunkach płynnej nowoczesności*, Kraków 2013.

¹⁴ J. Bruner, *Kultura edukacji*, tłum. T. Brzostowska-Tereszkiewicz, Kraków 2010.

¹⁵ M. Jędrzychowska, B. Myrdzik, *Wychowawcze powinności edukacji polonistycznej*, w: *Zjazd Polonistów 1995. Zagadnienia edukacyjne*, B. Chrzóstowska, Z. Uryga (red.), Kraków 1995.

Warto podkreślić, że wielu badaczy współczesnych procesów edukacyjnych jest zgodna co do tego, że:

„By stać się człowiekiem dojrzałym, trzeba maksymalnie wchłonąć zasadnicze elementy kultury; a więc: samo poznanie i jego rezultaty. Dokonuje się to w normalnym biegu życia, w szkole, na jej różnych szczeblach oraz osobistej pracy intelektualnej. Szczególnie zaś doniosłym w wychowaniu patriotycznym jest zapoznanie się z twórczością kulturalną narodu – literaturą, muzyką, architekturą, sztuką, gdyż te dziedziny świadczą o wielkości narodowego ducha trwającego przez pokolenia. Twórczość bowiem artystyczna jest jakby «wypowiedzeniem się» człowieka w swych dziełach, których poznanie jest jakby «wziernikiem» w głębię ludzkiej psychiki i «duszą narodu»; zarazem służy modelowaniu własnej psychiki na wzór tego co piękne i wzniosłe”¹⁶.

Strategie kształcenia patriotycznego – polecane i odradzane

W świetle tego, co zostało powiedziane, warto przytoczyć kilka konkretnych przykładów projektowania sytuacji edukacyjnych nawiązujących do problematyki patriotycznej. Zacznę od omówienia tych, które – w moim przekonaniu – można rekomendować jako bardzo ciekawe sposoby dostosowywania metod i form kształcenia patriotycznego do potrzeb, wyobrażeń oraz wrażliwości współczesnych uczniów, reprezentujących „pokolenie sieci”. I chociaż dla wielu z nich – jak twierdzą – „ojczyzna to Facebook”¹⁷, warto szukać sposobów, które stwarzałyby im możliwość odnajdowania się też – a może przede wszystkim – w innych przestrzeniach tożsamości, warunkowanych ludzką naturą, tradycją kulturową, historycznymi i współczesnymi realiami życia. Sprzyjać temu mogą/ może na przykład:

- Ciekawie komponowane i tytułowane w podręcznikach treści związane z tematyką patriotyczną. Jest ona włączana w cykle problemowe i zestawienia kontekstowe, które stopniowo – w zależności od wieku ucznia, jego potrzeb i możliwości – rozszerzają kręgi tematów, wartości i symboli

¹⁶ A. Krapiec, *O patriotyczne wychowanie*, w: *Wychowanie do patriotyzmu*, W. Janiga (red.), Przemysł–Rzeszów, s. 80.

¹⁷ *Dla mojego pokolenia ojczyzna to Facebook*, http://www.tokfm.pl/Tokfm/1,103454,12873290,_Dla_mojego_pokolenia_ojczyzna_to_Facebook_.html [dostęp: 25.03.2016].

związanych z różnymi aspektami idei patriotyzmu. Gradacja ta uwidoczni się w różnych podręcznikach już w samym sposobie tytułowania obszarów wyznaczających przedmiot lekturowej refleksji: *Tu jest mój dom; W progach ojczystego domu; W domu najlepiej!; Mój dom, nasza Europa, Wspólny świat wielu kultur; Wokół polskości, Polaków portret własny; Znaki polskiej tożsamości; Na scenie dziejów; Kiedy historia zmienia się w legendę, Patriotyzm to...* itp.

- Dobór tekstów sprzyjający motywowaniu do rozważań na temat naturalnej więzi człowieka z ojczyzną – w jej przestrzennym i kulturowym wymiarze. Przykładem mogą być propozycje lekturowe zamieszczone w podręczniku *To lubię!*. Fraszka Jana Kochanowskiego *Na dom w Czarnolesie* została tu zestawiona z poetycką definicją ojczyzny w wierszu Tadeusza Różewicza pt. *oblicze ojczyzny* oraz prasowym rysunkiem Małgorzaty Tabaki, którego treść „zdaje się mówić o koniecznym dystansie, spojrzeniu «z góry» na kraj, ojczyznę, Polskę, by lepiej zrozumieć swoje miejsce w świecie i więzi ze światem”¹⁸. Taki układ pozwala uczniowi dostrzec uniwersalność i ponadczasowość wartości związanych z potrzebą zdomowienia, wpisaną niejako w ludzką naturę, życia we wspólnocie i wynikających z tego prawd. Oprócz literackich kreacji „małej ojczyzny” uczeń szkoły podstawowej wprowadzany jest poprzez lekturę w krąg wartości „wielkiej ojczyzny” – narodowych znaków i symboli. Ich identyfikacja w tekście *Mazurka Dąbrowskiego*, *W pamiętniku Zofii Bobrowskiej* Juliusza Słowackiego i treści wiersza Kazimierza Przerwy-Tetmajera *Pozdrowienie* pozwala kształtować poczucie osobowej i narodowej tożsamości poprzez przywoływanie historycznych kontekstów, ich poznawanie i waloryzowanie w perspektywie współczesności¹⁹.
- Zachęcanie do wypowiedzi/dyskusji na tematy/problemy o znaczeniu uniwersalnym, cechujące się niejednoznacznością rozstrzygnięć, złożonością, dotykaniem realnych, właściwych człowiekowi dylematów, pytań, ocze-

¹⁸ Z.A. Kłakówna M. Jędrzychowska, K. Wiatr, *Podręcznik do języka polskiego. Nowe To lubię! Klasa 6*, Kraków 2008, s. 65–66.

¹⁹ Z.A. Kłakówna, B. Dyduch, M. Jędrzychowska, K. Wiatr, *Podręcznik do języka polskiego. Nowe To lubię! Klasa 4*, Kraków 2006, s. 96–103.

kiwań, dążeń, systemów wartości, np.: „Czy Twoim zdaniem patriotyzm to patrzenie na ojczyznę przez pryzmat tego, co w niej najlepsze, czy też przeciwnie – świadomość jej niedoskonałości i mówienie o nich?”²⁰.

- Aranżowanie sytuacji problemowych wymagających zajęcia krytycznej postawy wobec odnajdowanych w przestrzeni kulturowej (w tym literackiej) znaków, symboli, wyobrażeń, postaw: „Który model patriotyzmu (Horacego, Brodskiego, Norwida) wydaje ci się najbardziej współczesny? Uzasadnij swoje zdanie”²¹; „Na podstawie cytowanych fragmentów *Trans-Atlantyku* Witolda Gombrowicza oraz znanych ci tekstów literackich omów ewolucję, jaką przeszło wyobrażenie ojczyzny od czasów starożytnych (*patria* Horacego) przez średniowiecze (ojczyzna feudalnych zależności) i dobę staropolską (ojczyzna szlachecka) aż po XIX i XX w. (*Pieśń Legionów Polskich we Włoszech*, twórczość romantyków i Sienkiewicza). Przedstaw rozumienie patriotyzmu Gombrowicza w świetle powieści *Trans-Atlantyk*. Omów *Trans-Atlantyk* jako głos w dyskusji na temat polskiego patriotyzmu. Uwzględnij techniki literackie służące do oddziaływania zarówno na intelekt, jaki i na emocje uczestników tej dyskusji”²².
- Sięganie po przykłady związane z kulturą popularną ilustrujące charakterystyczne dla niej odwołania do tradycji w formie często kontrowersyjnych, intrygujących, niekonwencjonalnych zabiegów, chwytów, prowokacji. Przykładem może być opisane w jednym z projektów metodycznych omawianie *Ody do młodości* Adama Mickiewicza w nawiązaniu do twórczości współczesnych hip-hopowców, raperów i felietonowego „tłumaczenia” *Ody...* na język współczesny (jakiego dokonała Joanna Szczepkowska). Tak zaprojektowana przestrzeń lekturowa może sprzyjać temu, by współcześni (nie tylko) młodzi czytelnicy wchodzili w dialog z tradycją poprzez odkrywanie uniwersalności, trwałości problemów, uczuć, emocji, ideałów, jakie mogą stać się źródłem pokoleniowego buntu, oporu, zaangażowania czy in-

²⁰ A. Hącia, J. Malczewska i in., *Po polsku. Literatura, język, komunikacja. Podręcznik do języka polskiego dla gimnazjum. Klasa II*, Warszawa 2010, s. 167.

²¹ D. Chemperek, A. Kalbarczyk, *Zrozumieć tekst – zrozumieć człowieka. Starożytność – średniowiecze. Klasa 1, cz. 1*, Warszawa 2012, s. 222.

²² D. Chemperek, A. Kalbarczyk, D. Trzeźniowski, *Zrozumieć tekst – zrozumieć człowieka. Romantyzm – pozytywizm. Klasa 2, cz. 1*, Warszawa 2013, s. 227.

nych postaw związanych z otaczającym światem, zastaną kulturą, obowiązującymi regułami życia. Kierując się tą myślą, trudno nie docenić pomysłu przybliżania młodzieży narodowego wieszca jako „rapera” wieku XIX, który ostentacyjnie i śmiało wykrzykuje ideowy manifest swego pokolenia²³. Włączenie współczesnego kontekstu lekturowego połączone z refleksją językowo-kulturową i dyskusją nad slangową wersją *Ody...* rekomendować można jako zabieg sprzyjający odbudowaniu autora *Dziadów* i przykład zrywania ze szkolną rutyną, schematem, „brykowymi odczytaniem”.

- Włączanie do obiegu szkolnego kontrowersyjnych przykładów realizacji tematyki patriotycznej, które m.in. opierają się na wypaczaniu sensu i znaczenia związanych z nią wartości, postaw, wyobrażeń. Mam tu na myśli prowokacyjne – w mojej ocenie – zachowania i wypowiedzi niektórych współczesnych celebrytów, ludzi „głodnych” sławy, zysku, uznania itp. Środki ekspresji, po jakie sięgają, chcąc wyrazić swoje „uczucia ojczyźniane”, rodzą pytania natury etycznej – o czystość intencji, motywacje itd. Nagłaśniane są nierzadko w mediach, dostępne w sieci przykłady ekscentrycznych zachowań, bywa że połączonych z szyderstwem, cynizmem, kpina lub innymi taktykami szkalującymi tradycyjny etos ojczyźniany, z nim związane wartości i wyobrażenia. Warto uczynić je przedmiotem lekcyjnej dyskusji czy treścią innych form dydaktycznych zakładających wymianę myśli, zajmowanie i argumentowanie stanowiska wobec analizowanych problemów, formułowanie wniosków. Tego rodzaju działania mogą dotyczyć np. dostępnych w sieci artykułów prasowych, komentarzy, forów dyskusyjnych związanych z piosenkami Czesława Mozila *Nienawidzę cię Polsko*, czy piosenką Marii Peszek *Sorry Polsko*²⁴ itp. Włączenie tego rodzaju tekstów kultury w obieg szkolny (na poziomie klas starszych) pozwoliłoby uczniom poznawać i komentować zjawiska egzemplifikujące pluralizm poglądów, ocen, sposobów wartościowania świata, między innymi w obszarze doświadczeń związanych z ojczyzną i patrio-

²³ Z.A. Kłakówna, P. Kołodziej, E. Łubieniewska, W. Martyniuk, I. Steczko, J. Waligóra, *To lubię! Książka nauczyciela. Klasa II*, Kraków 2004, s. 394–396. Zob. też: W. Wantuch, *Manifesty i programy w rytmie hip-hop*, „Nowa Poliszczyna” 2003, nr 4, s. 3–10.

²⁴ http://wyborcza.pl/1,76842,16824388,Czeslaw_Mozil_spiewa__Nienawidze_cie__Polsko___Internauci_.html [dostęp: 15.06.2016]; http://www.tekstowo.pl/piosenka,maria_peszek,sorry_polsko.html [dostęp: 15.06.2016].

tyzmem. Byłoby też pretekstem do uczenia (się) demaskacji różnorodnych środków perswazji wpisujących się w konwencję (różnie motywowanych) zachowań kontestatorskich, obliczonych na wywołanie skandalu, obalenie stereotypów, manifestację niezależności itp.

- Sięganie po nowe lektury (lub ich fragmenty) odwołujące się do problematyki patriotycznej z uwzględnieniem współczesnych realiów kulturowych, w sposób wyważony, taktowny, nienarzucający sposobów wartościowania, ale mądrze przełamujący patriotyczne stereotypy, eksponujący trwałość i zmienność problemów związanych z patriotyzmem, motywowanymi nim emocjami, dylematami, pytaniami. Przykładem może być książka Ewy Nowak *Lawenda w chodakach*²⁵, której omówienie w całości (lub wyb. fragmentu) może sprowokować np. gimnazjalistów do ciekawej dyskusji na temat niejednoznaczności patriotyzmu, ale też pozwoli odkryć tę wartość jako wciąż aktualną sferę potrzeb, uczuć i emocji, niezbędnych w procesie samopoznawania, budowania relacji z innymi, zakorzeniania w kulturze.
- Propagowanie wśród młodego pokolenia zróżnicowanych form aktywności patriotycznej, począwszy od „patriotyzmu heroicznego” w historii dawnej i współczesnej, poprzez „patriotyzm minimalnych środków”²⁶. Ważne, by odbywało się to z zachowaniem odpowiednich proporcji, bez eliminowania z przestrzeni doświadczeń patriotycznych znaków, symboli, wartości, które stanowią o istocie narodowej wspólnoty, które – choć tradycyjne – mogą prowokować i ciągle prowokują do rozmowy, poszukiwań, pytań²⁷, jednakże stale pozostają nośnikami ważnych dla rozwoju tożsamościowo-kulturowego identyfikacji, znaczeń, symboli.
- Włączanie nowych mediów, technologii i form komunikacji w proces przybliżania uczniom treści związanych z patriotyzmem rodaków, którym przyszło zmierzyć się z widmem utraty niepodległości, którzy stanęli

²⁵ E. Nowak, *Lawenda w chodakach*, Warszawa 2009.

²⁶ Zob. B. Myrdzik, *O kształtowaniu tożsamości narodowej w procesie edukacji polonistycznej. Refleksje i kontrowersje*, w: *W trosce o dobrą edukację...*, dz. cyt.

²⁷ Piszę o tym w nawiązaniu do kontrowersyjnej – moim zdaniem – propozycji kształcenia patriotycznego najmłodszych, jaką przedstawili współautorzy książki *„Kto ty jesteś?”*, J. Olech, E. Bąk, Warszawa 2013.

w obliczu dramatycznych wyborów. Warto wprowadzić młodych ludzi w przestrzeń tych trudnych spraw – nie po to, by zaszczepiać w nich gotowość do deklaracji patriotycznych, lecz by uczyć krytycznej refleksji nad żywotnością tyrtejskiej tradycji, nad wpisanymi w kulturę znakami bohaterstwa i jego braku, nad przyczyną nieustannej popularności tych tematów. Jej potwierdzenie znajdą np., słuchając utworów zespołu *Sabatón* (inspirowanych polskimi zrywami niepodległościowymi) czy zapoznając się z innymi współczesnymi realizacjami, będącymi świadectwem żywej pamięci, poczucia więzi pokoleniowej bądź wyrazem zwykłego – a może właśnie niezwykłego – podziwu dla innych, którzy zapisali się jako niezłomni, nieugięci, odpowiedzialni, honorowi.

Przytoczone wyżej przykłady rozwiązań dydaktycznych można potraktować jako zapewne jedno z wielu możliwości łączenia w przestrzeni edukacyjnej tradycji i współczesnych realiów kulturowych, w jakich wzrasta młode pokolenie. Wydają się one sprzyjać kształceniu tak potrzebnych dziś kompetencji kulturowych i osobowościowych zarazem, jak: znajomość kluczowych znaków, symboli oraz kodów kultury dawnej i współczesnej; krytyczne i kontekstowe myślenie; umiejętność werbalizowania własnego stanowiska na dany temat i sztuka argumentowania, wnioskowania; dostrzeganie niejednoznaczności i pluralizmu w sposobach wartościowania świata, tekstów kultury (reprezentujących różne konwencje i obiegi); dostrzeganie ciągłości i zmienności tradycji, twórcze w niej partycypowanie połączone z refleksyjnością i odpowiedzialnością. Tego rodzaju dyspozycje konsekwentnie rozwijane w toku szkolnej edukacji, stosownie do etapu kształcenia, wpisują się w ramy potrzeb rozwojowych i socjokulturowych współczesnych nastolatków. Ciągłe jednak – zdaniem wielu badaczy – pozostają one w sferze wzniosłe formułowanych idei, haseł, treści programowych i podręcznikowych, rzadkich inicjatyw edukacyjnych, nie są zaś wynikiem realizowanych na szerszą skalę celów edukacyjnych. Problem ten bardzo trafnie diagnozuje Maria Czerepniak-Walczak:

„Echa i efekty dyskusji nad kryteriami wyodrębniania i właściwościami współczesnego pokolenia młodzieży zdają się nie docierać do organizatorów sytuacji i procesów wychowania. Wprawdzie centralna administracja oświatowa angażu-

je się w opracowanie strategii i koncepcji pracy wychowawczej z młodzieżą, jednak codzienne wysiłki edukacyjne skupione są głównie na kształceniu. Głębokie zakorzenienie przekonań, że «do szkoły chodzi mózg» oraz że «do szkoły chodzą anioły – bezcielesne istoty obdarzone rozumem i wolą», skutkuje takimi kryteriami oceniania pracy instytucji edukacyjnych, jak wyniki testów, sprawdzianów, osiągnięć w olimpiadach itp. Zjawiska specyficzne dla pokolenia milenijnego, kryzysów cywilizacyjnych oraz przemian technologicznych z trudem przedzierają się przez «cooloodporne» stereotypy na temat młodości i młodzieży. W polu wychowawczej refleksji wciąż mało obecne są zjawiska, jakie wypełniają rzeczywistość społeczną, kulturową i ekonomiczną, oddziałujące na świadomość i zachowania młodzieży. Zakorzenienie wychowawców we własnych doświadczeniach z młodości, a raczej sentymentalnych, lirycznych wspomnieniach z czasów szkolnych (uczelnianych), prowadzi nierzadko do niedostrzegania znaczenia nowych zjawisk albo do poszukiwania środków i metod ochrony młodzieży przed zgubnymi wpływami „nowinek” ze świata. Urealnienie obrazów młodości i młodzieży, zdjęcie woalu utkanego ze stereotypów i mitów na temat «dzisiejszej młodzieży» jest pierwszym krokiem w procesie wspierania młodych ludzi w realizowaniu ich projektów, aspiracji i dążeń²⁸.

Z treścią przywołanej wypowiedzi korespondują wymienione niżej przykłady funkcjonowania w obiegu szkolnym zjawisk, którym z pewnością należałoby zapobiegać, jeśli chcemy zapewnić edukacji patriotycznej skuteczność i autentyczną wartość. A zatem udaremniać to mogą między innymi:

- tendencyjnie formułowane tematy lekcji, pytania i polecenia lekturowe, np.: „Dlaczego trzeba czcić pamięć o bohaterach narodowych?”; „Patriotyczne postawy bohaterów lektury *Kamienie na szaniec*”;
- wywieranie presji aksjologicznej na uczniach poprzez „natrętne nakłanianie” do formułowania patriotycznych deklaracji, np.: „Czy jesteś patriotą? Co mógłbyś zrobić dla ojczyzny?”²⁹;
- operowanie w języku szkolnej/lekcyjnej komunikacji retoryką bogoojczyź-

²⁸ M. Czerepniak-Walczak, *Stereotypy młodzieży: konieczność i możliwość odczarowania młodości*, w: *Wychowanie: pojęcia, procesy, konteksty*, M. Dudzikowa, M. Czerepniak-Walczak (red.), t. 1, Gdańsk 2007, s. 201–202.

²⁹ J. Konowalska, S. Mateja, *Nasz wspólny świat. Podręcznik do kształcenia literacko-kulturowego dla klasy 1 gimnazjum*, Wrocław 2009, s. 159.

nianą, pozbawioną autentyzmu, podszytą patosem, oderwaną od współczesnych realiów komunikacyjno-językowych i kulturowych;

- zbędne i antywychowawcze „przemycanie” do szkolnego obiegu treści (przypominających czarny PR), które mogą degradująco oddziaływać na pamięć o zasłużonych dla rozwoju narodowej kultury i historii postaci poprzez przytaczanie szczegółów niszczących ich dobre imię, podważających patriotyczne motywacje, ośmieszających słabości, a przez to prowokujących do negatywnych ocen, skojarzeń i wyobrażeń;
- „transmitowanie wzorów osobowych i faktów historycznych w zastygłych pozach i interpretacjach, tj. albo do przyjęcia, albo do odrzucenia”³⁰;
- niedostatek lub zupełny brak problematyzowania tematów związanych z postawami patriotycznymi, unikanie wartościowania postaw motywowanych poczuciem więzi człowieka z ojczyzną, wspólnotą narodową, tradycją;
- pomijanie w zadaniach stanowiących obudowę metodyczną omawianych na lekcjach utworów o wymowie patriotycznej zagadnień będących źródłem twórczej inspiracji, a dotyczących poczucia więzi człowieka z ojczyzną, narodową wspólnotą, ojczystymi wartościami;
- zawłaszczanie znaczeń wpisanych w obszar narodowego etosu patriotycznego na rzecz wyłącznego promowania różnorodności kulturowej i więzi z „ojczyzną globalną”, co w konsekwencji musi prowadzić do niepokojącego zubożenia (rozmycia, niezrozumienia) doświadczeń wynikających z faktu naturalnie warunkowanych więzi człowieka z różnymi „obliczami”/wymiarami ojczyzny itp.

Z myślą o dobrej edukacji (nie tylko) patriotycznej

Jakie wnioski wynikają z przedstawionych wyżej (z konieczności ogólnych) dociekań i ustaleń badawczych? Autorzy wielu znajdujących się w obiegu szkolnym programów, podręczników, publikacji i rozwiązań dydaktycznych wyraźnie przewartościowują sposoby wprowadzania młodych ludzi w krąg wartości patriotycznych. Daje się zauważyć sporo pozytywnie rokujących tendencji, które

³⁰ W. Wantuch, *Polskość jako sytuacja (szkolna)*, w: *Kultura – język – edukacja. Dialog współczesności z tradycją*, B. Gromadzka, D. Mrozek, J. Kaniewski (red.), Poznań 2008, s. 340.

polegają na uwspółcześnianiu, aktualizacji sposobów ujmowania problematyki patriotycznej, uwalnianiu jej z gorsetu jednoznaczności, uhistorycznienia, sloganowości na rzecz rozszerzania patriotycznego etosu o nowe wymiary, aspekty, realizacje. Docenić tu trzeba zwłaszcza te inicjatywy, poprzez które patriotyzm może być „odkrywany” – na co dzień i od święta – jako wielowymiarowa, personalna i wspólnotowa wartość³¹, pomagająca młodym ludziom zaspakajać ich rozwojowe potrzeby związane między innymi z budowaniem tożsamości, poszukiwaniem „w świecie bez ram i kompasów” sensu życia, ram odniesienia, poczucia obywatelskiej odpowiedzialności, odwagi „bycia sobą jako ideał”³². To niezwykle ważne energie projektujące – wbrew tendencjom „płynnej nowoczesności” (które zdominowały „naszą współczesność”) – ponowne „zadomowienie i zakorzenienie” uczniów w kulturze, języku, tradycji, pamięci historycznej jako twórcze, refleksyjne i odpowiedzialne podmioty i zbiorowości, potrafiące wpływać na swój los, wolne od dyktatu „supermarketu kultury”. Niezwykle celnie kreśli tę perspektywę – również dla edukacji – Tadeusz Szkołut:

„Myśleć globalnie, działać lokalnie, to znaczy rozwiązywać miejscowe problemy z uwzględnieniem dylematów, przed którymi stoi dzisiaj cały świat. Oczywiście owo myślenie w kategoriach globalnych zawsze będzie nosić na sobie znamię «lokalne» w tym sensie, że nie jesteśmy w stanie wyskoczyć ze swej kulturowej skóry, wyzbyć się fundamentalnych wartości i idei przesądzających o naszej kulturowej tożsamości. I nie warto się o to starać. Powierzenie losów świata ekspertom-kosmopolitom, nieidentyfikujących się z żadną kulturą i kierujących się wyłącznie chłodnym wyliczeniem zysków i strat, nie wróżyłoby nic dobrego. Ani prowincjonalizm, ani kosmopolityzm nie są w stanie znaleźć właściwej odpowiedzi na kłopoty dzisiejszego świata. Jedyna droga, która obiecuje powodzenie to droga od regionalizmu ku globalnemu społeczeństwu i globalnej (tj. uniwersalnej) kulturze. Niezbędnym elementem pośredniczącym pozostaje ciągle tradycja kultury narodowej chroniona i rozwijana przez państwo, chyba przedwcześnie oddane do lamusa przez niektórych teoretyków”³³.

³¹ Por. W. Gutowski, *Odkrywanie i narzucanie wartości w kulturze współczesnej*, w: *Polonistyka w przebudowie. Literaturoznawstwo – wiedza o języku – wiedza o kulturze – edukacja*, M. Czermińska i in. (red.), t. 2, Kraków 2005, s. 323–337.

³² Zob. M. Malicka, *Bycie sobą jako ideał*, Warszawa 2002.

³³ T. Szkołut, *Edukacja dla Europy i edukacja dla Polski w dobie globalizacji*, w: *Sztuka – edukacja – współczesność*, A.M. Żukowska (red.), Lublin 2007, s. 108.

Przytoczona wypowiedź zadaje kłam nierzadkim dziś próbom relatywizacji czy wręcz negowania sensu odwoływania się w procesie edukacji do komplementarnych wobec siebie pojęć, jakimi są ojczyzna i patriotyzm w wymiarze lokalno-narodowym, mimo że nie stoją one w sprzeczności z dzisiejszymi tendencjami globalizacyjnymi i integracyjnymi. Wręcz przeciwnie – co trzeba mocno podkreślić – „zakorzeniając” człowieka w jego własnym środowisku społeczno-kulturowym, czynią go otwartym na nowe/inne/obce rzeczywistości. Poza tym – jak słusznie twierdzi wielu badaczy – kto nie ceni i nie rozwija tego co bliskie, ten raczej nie jest zdolny do tego, co w życiu i na świecie wielkie i największe:

„Zaprzeczenie solidarności narodowej oznacza w istocie nieumiejętność przeżywania patriotyzmu, a więc nieumiejętność miłości do Ojczyzny, zubożenie duchowe, wykorzenienie ze wspólnoty narodowej. (...) człowiek w sposób naturalny istnieje jako członek rozlicznych wspólnot i społeczności, w tym społeczności międzynarodowej. Błędem moralnym nie jest otwarcie się na wspólnoty szersze niż narodowa, ale zaprzeczenie miłości Ojczyzny. Człowiek z urodzenia przynależy do konkretnego narodu, dokonuje wolnego i świadomego wyboru Ojczyzny, której winien miłość. W ten sposób staje się obywatelem szerszej społeczności kontynentu, kręgu cywilizacyjnego czy świata. Jest obywatelem tych szerszych społeczności jako członek własnego narodu. Patriotyzm zapewnia mu tożsamość, chroni przed indyferentyzmem narodowym, a jednocześnie pozwala owocnie uczestniczyć w życiu kontynentu, kręgu cywilizacyjnego i ludzkości”³⁴.

Dodam jeszcze na koniec, że omówione przeze mnie przykłady „jasnych” i „ciemnych” stron edukacji patriotycznej traktuję jako głos w dyskusji na temat jej obecnego kryzysu i ciągle stawianych pytań o formułę współczesnego patriotyzmu, czego potwierdzeniem jest projekt: *Powrót do Ojczyzny? Patriotyzm wobec nowych czasów. Kontynuacje i poszukiwania*. Tego rodzaju inicjatywy nie tylko podkreślają rangę, aktualność, niezbywalność fundamentalnych dla indywidualnego i zbiorowego życia wartości, problemów, doświadczeń, ale też motywują do odkrywania wciąż na nowo idei patriotyzmu i edukacji patriotycz-

³⁴ P. Tomasiak, *Wychowanie patriotyczne jako płaszczyzna korelacji nauczania religii z edukacją szkolną*, w: *Wychowanie do patriotyzmu*, dz. cyt., s. 488–489.

nej. Bardzo dobrze ujmuje to wybitny polski uczony filozof Władysław Stróżewski, którego myśli o patriotyzmie są, czy też powinny być wartościową inspiracją – nie tylko edukacyjną:

„Patriotyzm polega na odpowiedzialności, wziętej za to, by ojczyzna stała się nosicielką wartości, środowiskiem, które jest nimi nasycone i które pozwala kulturować je dalej. Odpowiedzialność dotyczy całości tego środowiska i wszystkich czynników, które je konstytuują: narodu, historii, ziemi.

Odpowiedzialność wobec przeszłości oznacza, że musimy wziąć na siebie zarówno jej blaski, jak i cienie. Gdybyśmy pominęli cienie, nie miałibyśmy prawa do blasku. Mamy prawo do dumy z tego, co było dobre, dlatego, że będąc dobre, było także polskie. Ale mamy też gorzkie prawo do smutku, że udziałem Polski stało się to, co złe. Poprzez tę historię wcielania wartości wiążemy się zresztą nie tylko z własną tradycją, ale i tradycją tych, co tę wartość wypracowali w stopniu możliwie najdoskonalszym. Korzenie patriotyzmu sięgają w głąb, ale też rozprzestrzeniają się w uniwersalizm. (...) Żaden autentyczny patriotyzm nie wchodzi w kolizję z innym autentycznym patriotyzmem”³⁵.

Bibliografia:

- Bartmiński J., *Patriotyzm czasu pokoju i globalizacji*, w: tegoż, *Polskie wartości w europejskiej aksjospherze*, Lublin 2015, s. 149–155.
- Bruner J., *Kultura edukacji*, tłum. T. Brzostowska-Tereszkiewicz, Kraków 2010.
- Chmiel M. i in., *Słowa na czasie. Program nauczania języka polskiego w klasach I–III gimnazjum*, Gdańsk 2009.
- Czerepniak-Walczak M., *Stereotypy młodzieży: konieczność i możliwość odczarowania młodości*, w: *Wychowanie: pojęcia, procesy, konteksty*, M. Dudzikowa, M. Czerepniak-Walczak (red.), t. 1, Gdańsk 2007.
- Chemperek D., Kalbarczyk A., Trzeźniowski D., *Zrozumieć tekst – zrozumieć człowieka. Romantyzm – pozytywizm. Klasa 2, cz. 1*, Warszawa 2013.
- Cudowska A., *Kształtowanie twórczych orientacji życiowych w procesie edukacji*, Białystok 2004.
- Cudowska A., *Twórcze orientacje życiowe – nadzieje wobec edukacji przyszłości*, w: *Edukacja wobec różnorodności*, P.J. Przybysz (red.), Gdynia 2001, s. 97–106.

³⁵ W. Stróżewski, *Istnienie i wartość*, Kraków 1981, s. 298.

- Erikson E., *Dzieciństwo i społeczeństwo*, tłum. P. Hejmej, Poznań 2000.
- Erikson E., *Tożsamość a cykl życia*, tłum. M. Żywicki, Poznań 2004.
- Głowiński M., *Kryzys dyskursu patriotycznego*, w: tegoż, *Skrzydła i pięta. Nowe szkice na tematy niemitologiczne*, Kraków 2004, s. 21–42.
- Gutowski W., *Odkrywanie i narzucanie wartości w kulturze współczesnej*, w: *Polonistyka w przebudowie. Literaturoznawstwo – wiedza o języku – wiedza o kulturze – edukacja*, M. Czermińska i in. (red.), t. 2, Kraków 2005, s. 323–337.
- Hącia A., Malczewska J. i in., *Po polsku. Literatura, język, komunikacja. Podręcznik do języka polskiego dla gimnazjum. Klasa II*, Warszawa 2010.
- Jaskółowa E., *Świat do przeczytania. Program nauczania języka polskiego. Liceum i technikum*, Warszawa 2012.
- Jastrzębski J., *W ciekawych czasach. Szkice o kulturze i edukacji*, Wrocław 2004.
- Jedlicki J., *List z czyścica*, „Znak” 2002, nr 4, s. 69–75.
- Jędrychowska M., *Egzystencja i patriotyzm*, „Polonistyka” 1996, nr 6, s. 44–46.
- Jędrychowska M., Myrdzik B., *Wychowawcze powinności edukacji polonistycznej*, w: *Zjazd Polonistów 1995. Zagadnienia edukacyjne*, B. Chrzastowska, Z. Uryga (red.), Kraków 1995, s. 35–49.
- Kania A., *„Polak młody” na lekcjach języka polskiego. Edukacja polonistyczna a kształtowanie poczucia tożsamości narodowej*, Kraków 2015.
- Karolak I., *Patriotyzm*, w: *Nazwy wartości. Studia leksykalno-semantyczne*, J. Bartmiński, M. Mazurkiewicz-Brzozowska (red.), Lublin 1993, s. 157–176
- Kłakówna Z.A., Jędrychowska M., Wiatr K., *Podręcznik do języka polskiego. Nowe To lubię! Klasa 6*, Kraków 2008.
- Kłakówna Z.A., Dyduch B., Jędrychowska M., Wiatr K., *Podręcznik do języka polskiego. Nowe To lubię! Klasa 4*, Kraków 2006.
- Kłakówna Z.A., Kołodziej P., Łubieniewska E., Martyniuk W., Steczko I., Waligóra J., *To lubię! Książka nauczyciela. Klasa II*, Kraków 2004.
- Konowska J., Mateja S., *Nasz wspólny świat. Podręcznik do kształcenia literacko-kulturowego dla klasy 1 gimnazjum*, Wrocław 2009.
- Krapiec A., *O patriotyczne wychowanie*, w: *Wychowanie do patriotyzmu*, W. Janiga (red.), Przemysł–Rzeszów 2006, s. 77–81.

- Kropiewski Z., *Proces kształtowania się tożsamości siebie. Analizy psychologiczno-pedagogiczne*, w: *Młodzież w XXI wieku: źródła wzrostu i kryzysów*, E. Jackowska, B. Kromolicka (red.), Szczecin 2009, s. 13–26.
- Kwiatkowska-Ratajczak M., *Patriotyzm jako problem aksjologiczny*, w: tejsze, *Z perspektywy wartości. O prozie dla dzieci i młodzieży*, Poznań 1994, s. 111–128.
- Łuczak A., Murdzek A., *Między nami. Program nauczania języka polskiego w szkole podstawowej*, Gdańsk 2008.
- Malicka M., *Bycie sobą jako ideał*, Warszawa 2002.
- Myrdzik B., *O kształtowaniu tożsamości narodowej w procesie edukacji polonistycznej. Refleksje i kontrowersje*, w: *W trosce o dobrą edukację. Prace dedykowane profesor Jadwidze Kowalikowej z okazji 40-lecia pracy naukowej*, A. Janus-Sitarz (red.), Kraków 2009, s. 353–366.
- Nowak E., *Lawenda w chodakach*, Warszawa 2009.
- Olejniki K., *Zrozumieć tekst – zrozumieć człowieka. Program nauczania języka polskiego w liceum i technikum*, Warszawa 2012.
- Panuś K., *Pedagogiczny wymiar kaznodziejstwa patriotycznego*, w: *Wychowanie do patriotyzmu*, W. Janiga (red.), Przemysł–Rzeszów 2006, s. 529–576.
- Kosyra-Cieślak T. i in., *Jest tyle do powiedzenia. Język polski. Program nauczania. Gimnazjum*, Warszawa 2009.
- Pieniążek M., *Uczeń jako aktor kulturowy. Polonistyka szkolna w warunkach płynnej nowoczesności*, Kraków 2013.
- Podrez E., „Z-organizowanie patriotyzmu”. *Między myślą Norwida a filozofią Karola Wojtyły*, „Ethos” 1992, nr 5, s. 107–118.
- Podstawa programowa z komentarzami*, t. 2: *Język Polski w szkole podstawowej, gimnazjum, liceum*, Warszawa 2009 [„Dziennik Ustaw” z dnia 15 stycznia 2009, nr 4, poz. nr 17].
- Smolicz J.J., *Język jako wartość rdzenna*, w: *Oblicza polskości*, A. Kłosowska (red.), Warszawa 1990, s. 208–238.
- Strózewski W., *O pojęciu patriotyzmu*, w: tegoż, *Istnienie i wartość*, Kraków 1981, s. 290–301.
- Szkołut T., *Patriotyzm „małych narodów”*, w: *Pogranicze: Obsesje – Projekcje – Projekty*, M. Bednarczuk, B. Kucharska (red.), Chełm 2007, s. 65–72.
- Szkołut T., *Edukacja dla Europy i edukacja dla Polski w epoce globalizacji*, w: *Sztuka – edukacja – współczesność*, A.M. Żukowska (red.), Lublin 2007, s. 93–110.

-
- Szkołut T., *Trzy rewizje polskiego dyskursu patriotycznego: Brzozowski, Witkacy, Gombrowicz*, w: *Przyszłość Witkacego*, T. Pękala (red.), Kraków 2010, s. 137–158.
- Tomasik P., *Wychowanie patriotyczne jako płaszczyzna korelacji nauczania religii z edukacją szkolną*, w: *Wychowanie do patriotyzmu*, W. Janiga (red.), Przemyśl – Rzeszów 2006, s. 483–505.
- Wantuch W., *Manifesty i programy w rytmie hip-hop*, „Nowa Polszczyzna” 2003, nr 4, s. 3–10.
- Wantuch W., *Polskość jako sytuacja (szkolna)*, w: *Kultura – język – edukacja. Dialog współczesności z tradycją*, B. Gromadzka, D. Mrozek, J. Kaniewski (red.), Poznań 2008, s. 333–344.